

УДК 338.1:338.439.63:637.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-278-1-36

КОЗАК О. А.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВАННЯ МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

У статті здійснено оцінку соціально-економічних особливостей споживання молочних продуктів в Україні. Проаналізовано обсяги та структуру споживання молочних продуктів у сільських та міських домогосподарствах. Виділено та охарактеризовано різні молочні ланцюги залежно від категорії виробників молока та локалізації споживачів. Встановлено основний фактор впливу на споживання молочних продуктів – доходи населення. Визначено необхідні обсяги грошових доходів для достатнього насичення раціонів молочними продуктами.

Ключові слова: молочні продукти, споживання, сільське населення, міське населення, доходи, витрати, Україна.

KOZAK O.

National scientific centre "Institute of Agrarian Economics"

SOCIO-ECONOMIC FEATURES OF DAIRY PRODUCTS CONSUMPTION IN UKRAINE

Clear results on the planet and gradual economic development have led to the existence of young manufacturing enterprises. Developing in a world that has already reached the required caloric content of diets, saturating them to some extent with animal proteins, unfortunately, need young people. By researching food security, trusting the affordability of food, consumers in such countries remain highly vibrant in their choices, shifting the emphasis among workloads, pressing health benefits, they are known to be used in other areas and can be used by schoolchildren for the environment. The International Dairy Federation notes in its report that it is the modern consumer who shapes the policy of the dairy industry. By recognizing the consumer benefits in time, the world's major food brands can capture the growing dairy market. The article assesses the socio-economic features of dairy consumption in Ukraine. One of the lowest incomes in Ukraine among European countries limits the animal products consumption and accounts for a high share of food expenses in the structure of all expenses - 41%, including 13.5% for dairy products. The volumes and structure of dairy products consumption in rural and urban households are analyzed. Various milk chains have been identified and characterized, depending on the category of milk producers and the localization of consumers. So, rural residents produce up to 50% of dairy products in their households, urban residents mainly buy industrial milk processing products. Fresh dairy products, including milk, fermented dairy products, and soft cheese, prevail in the dairy rations of rural and urban residents. A close link between the monetary incomes of the population and the consumption of dairy products has been established. With increasing incomes, the consumption of dairy products rises to rational consumption standards in both urban and rural households.

Key words: dairy products, consumption, rural population, urban population, income, expenses, Ukraine.

Постановка проблеми та її актуальність. Зростання населення на планеті та поступовий економічний розвиток зумовили збільшення споживання молочних продуктів у світі. Розвинуті країни світу вже давно досягли необхідної калорійності раціонів, наситивши їх в достатній мірі тваринними білками, у тому числі молочними. Досягнувши продовольчої безпеки, особливо в частині економічної доступності харчування, споживачі таких країн стають більш вибагливими при виборі продукції, змістивши акценти від фізичного насичення у напрямі корисності продукції для здоров'я, її складу, умов виробництва, наявності чи відсутності окремих інгредієнтів та навіть шкоди для навколишнього середовища. Міжнародна молочна федерація у своєму звіті зазначає, що саме сучасний споживач формує політику молочної галузі [1]. Вчасно розпізнавши споживачькі переваги, великі світові продовольчі бренди можуть захопити зростаючий молочний ринок.

Аналіз вказує на те, що з ростом економіки країни споживачі переходять від вживання цільномолочної продукції до продуктів більш глибокої переробки. Тому в країнах, що розвиваються, та в яких відмічається ріст економіки, розширюється ринок цільномолочних продуктів, а в розвинутих країнах зростають ринки продукції глибокої переробки [2]. Проте, це досить загальна картина. Більш глибокий аналіз вказує на поширення новітніх молочних трендів (безлактозних молочних продуктів, молочних напоїв поза домом та ін.), особливо серед молоді у більшості країн світу. Цей процес зумовлений ще й глобальною урбанізацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями особливостей споживання продуктів харчування особливо в контексті гарантування продовольчої займалися багато вітчизняних учених, зокрема В.І. Власов, Б.Й. Пасхавер [3, 4], О.А. Петриченко [5], М.І. Пугачов, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак та ін. Широко дана проблематика в глобальному масштабі, в тому числі що стосується молока та молочної продукції, висвітлена у матеріалах ФАО [2], Міжнародної молочної федерації [1], Аналітичного агентства «CLAL» [6] та інших організацій, які займаються дослідженням даного ринку у світі.

Україна є невід'ємною частиною глобального молочної ринку з відповідними проявами у тій чи іншій мірі основних споживачьких переваг, які в сучасних умовах є визначальними під час проєкції розвитку молочної продовольчої системи на короткострокову та довгострокову перспективу.

Основна мета статті – охарактеризувати тенденції та перспективи споживання молока та молочної продукції в Україні і виявити фактори найбільшого впливу в розрізі споживачів різної локалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молочні продукти мають очевидну, доказану користь для здоров'я людини і являються невід'ємною частиною раціону у більшості країн світу протягом тисячоліть. Ще зовсім до недавнього часу людям приходилося важко працювати, щоб добути їжу. В Україні до початку епохи індустріалізації більшість населення проживало на сільських територіях та відповідно займалося важкою фізичною працею переважно сільськогосподарського спрямування для того, щоб прогодувати свою сім'ю. Відповідно, альтернативою у виборі молочних продуктів була їх наявність або відсутність. В Радянському Союзі норма споживання була встановлена на рівні 390 кг на душу населення, а рівень споживання за статистичними даними у 1990 р. склав 373 кг [7, с. 9], або досяг свого історичного максимуму. У 2018 р. цей показник склав – 198 кг, або зменшився на 47%. Після запровадження ринкових відносин у 1990 р., з часом в Україну зайшли міжнародні молочні компанії, які почали розширювати обмежений асортимент вітчизняної молочної промисловості, пропонуючи підсолоджену та більш калорійну продукцію, що відповідало світовим трендам того часу (2000–2010 рр). В цей час на світовому рівні була визнана проблема продовольчої безпеки та здійснювався активний пошук заходів по її вирішенню. І хоча продовольча безпека передбачає наявність харчування та його доступність споживачу в будь-якій точці планети, спочатку вона практично була зведена до підвищення калорійності добового раціону пересічного жителя. Коли калорійність суттєво виросла переважно у розвинутих країнах світу, а відповідно кількість людей із зайвою вагою, а, отже, і з проблемами здоров'я, вектори продовольчої безпеки змістилися в сторону користності продукції, а тому набула популярності знежирена молочна продукція, а пізніше й такі інновації, як наприклад, безлактозна молочна продукція чи молоко А 2. Крім того, виявилось, що молочне скотарство завдає неабиякої шкоди навколишньому середовищу, а тому постало питання переведення галузі на засади стійкості паралельно з антирекламою молочної продукції як такої, що повинно було б спрацювати на зменшення її споживання у світі, як і зменшення корів та ферм.

В Україні, яка позиціонується у світі як аграрна країна та світова житниця, що спроможна нагодувати за різними оцінками (урядовців різних урядів) від 150 до 600 мільйонів людей, загальний рівень внутрішнього продовольчого забезпечення в цілому є незадовільним. Так, в рейтингу за індексом глобальної продовольчої безпеки Україна у 2018 р. знаходиться на 63 місці серед 113 країн світу між В'єтнамом та Марокко [8, с. 30]. Раціон пересічного українця є незбалансованим за поживними речовинами. При калорійності 2706 ккал, продукти тваринництва становлять лише 878 ккал, або 32,4 %, решта – продукти рослинництва. Споживання молока та молочної продукції забезпечується лише на 51 % від раціональної радянської норми (390 кг на особу в рік), яка є досить обґрунтована зважаючи на розвинені країни світу, м'яса – на 62,1 % (85 кг), риби – на 69,4 % (17 кг), яєць – на 96,5 % (285 кг). Основним обмежуючим фактором споживання тваринних продуктів, у тому числі молока та молочної продукції, є зовсім не смакові переваги українців, а, перш за все, рівень доходів населення. Заробітна плата та пенсії в Україні є найнижчими в Європі, відповідно населення – найбіднішим. Саме з цієї причини витрати на харчування у структурі грошових витрат становлять майже 41 %, у тому числі у міських сім'ях – 43,1 %, у сільських – 35,4 %. На молочні продукти витрачалося всього 13,5 % від продовольчого кошика, в тому числі у місті – 14 %, у селі – 12,1 %. В той час розвинуті країни світу йдуть шляхом мінімізації витрат на харчування. Наприклад, витрати на харчування в США становлять 12,1 %, з яких харчування поза домом – 5,42 % [3, с. 6].

Селяни ще з початку ринкових реформ в Україні взяли на себе функцію продовольчого забезпечення населення сільських територій. Це повною мірою стосується і виробництва молока. Так, частка господарств населення у національному виробництві в окремі роки сягала понад 80 % (2003–2010 рр.). Беззаперечною особливістю України стало те, що після епохи індустріального молока вона знову повернулася до натурального виробництва для самозабезпечення молоком та молочними продуктами, насамперед, власних сімей. Останні 10 років ці процеси дещо сповільнювалися (частка населення у валовому виробництві зменшилась, як і чисельність домогосподарств, які утримують корів) переважно із-за поважного віку власників та неможливості продовжувати важку фізичну працю, яку потребує велика рогата худоба у дворі. Молодь при цьому масово переїжджала у міста або за кордон, а ті, хто залишався, не бажали займатися молочним виробництвом. Не дивлячись на це, частка населення у виробництві залишається значною і у 2018 р. склала 72,6 %. Цей факт суттєво впливає на функціонування всієї національної молочної продовольчої системи.

У 2018 р. на переробку надійшло 3808,5 тис. тонн молока, або 37,8 % від виробленого, у тому числі у сільськогосподарських підприємств – 98,7 %, у господарств населення – 14,9 %. Із усього молока, що надійшло на переробку, 71,4 % постачали підприємств, а 28,6 % – населення. Враховуючи низьку якість молока від населення (83 % другого ґатунку і 12,3 % першого), воно переважно перероблялося на сухе молоко. Фактично молочна продукція, яка реалізується у міських супермаркетах, – це перероблене молоко сільськогосподарських підприємств. У населення на руках залишилося 6220 тис. т молока, або 85,1 % від виробленого у цій категорії господарства, яке було спожито внутрішньосімейно або продано на локальних ринках у вигляді сирого молока, кисломолочної продукції та м'якого сиру (творога). Отже, основними споживачами продукції молочної промисловості в Україні залишаються міські жителі, натомість селяни значну частку молочної продукції виробляють самі, а рештки реалізують на локальних ринках (табл. 1).

Таблиця 1

Споживання основних видів молочних продуктів на 1 особу в рік, 2018 р.

Населення	Молоко	Кисломолочна продукція	Сир/Творог	Масло	Інша молочна продукція
Усього спожито, кг					
Усе	56,2	7,4	10,0	3,7	6,9
Міське	45,8	9,1	10,0	4,0	5,9
Сільське	76,5	3,9	10,2	3,4	8,7
У тому числі: - вироблене населенням, кг					
Усе	12,7	0,6	1,7	0,0	1,5
Міське	1,7	0,0	0,2	0,1	0,1
Сільське	34,3	1,7	4,6	0,1	4,2
куплене, кг					
Усе	39,9	6,5	7,6	3,7	4,8
Міське	42,2	9,0	9,3	3,9	5,5
Сільське	35,2	1,6	4,4	3,3	3,4
подароване, кг					
Усе	3,6	0,3	0,7	0,0	0,6
Міське	1,9	0,0	0,5	0,0	0,3
Сільське	7,0	0,6	1,2	0,0	1,1
Частка виробленого населенням, %					
Усе	22,6	8,1	17,0	0,0	21,7
Міське	3,7	0,3	2,0	2,5	1,7
Сільське	44,8	43,6	45,1	2,9	48,3

Джерело: розраховано та складено автором за даними Державної служби статистики України [8].

Як видно з таблиці, сільське населення майже половину спожитої молочної продукції виробляє для себе саме за винятком масла. Якщо перевести всю спожиту продукцію за коефіцієнтами у молоко, то рівень споживання у сільського населення на 7,2% більше, ніж у міського. Загалом така висока частка натуральної (нетоварної) продукції є показником низького розвитку країни [4, с. 6]. Про це свідчить також і значна частка так званих «fresh dairy products», до яких відноситься свіже молоко, кисломолочна продукція, м'які сири, йогурти та інша свіжа молочна продукція. У перерахунку на молоко вона складає понад 50 % всієї спожитої молочної продукції. За даними Молочного аналітичного агентства «Clal» споживання свіжих молочних продуктів в Україні є на другому місці у світі після Білорусі та становить понад 111 кг на душу населення у рік [6]. При цьому попередні 5 років лідером була Україна. Значний вклад у такий показник робить саме свіжа продукція господарств населення, а також нижча вартість такої продукції та національні традиції. До того ж, український споживач глибоко переконаний у більшій корисності домашньої молочної продукції порівняно з магазинною, хоч вона, на думку споживачів, не відповідає санітарним нормам. Це підтвердили дослідження міжнародної маркетингової компанії «Тейлор Нельсон Софрез Україна» [10], а також засвідчили, що продукція з базарів особливо популярна в Україні у невеликих містах та селах, у великих містах є тенденція до скорочення частоти купівлі молочної продукції на ринках, молодь обирає більше магазинні молочні продукти, старше покоління надає перевагу базарній продукції із-за нижчої ціни. Отже, споживач в Україні наразі не довіряє вітчизняному переробнику більше, ніж господарствам населення.

Отже, відповідно до дуальних систем молочного виробництва (з однієї сторони, сільськогосподарські підприємства, а з іншої – господарства населення), вибудовалося два абсолютно різних продовольчих ланцюги. Перший – це молоко, вироблене у сільськогосподарських підприємств, перероблене на молочних заводах та куплене у торгівельній мережі міськими жителями. Другий – це молоко, вироблене населенням, спожите в сім'ї, а рештки реалізовані на локальних ринках або перекупникам, які завозять його на переробні заводи. Проте частка останніх дуже незначна. Основний споживач другого молочного ланцюга – це сільські жителі. І міські, і сільські жителі купують періодично продукцію із протилежного ланцюжка, проте її обсяги не настільки великі, щоб могли змінити загальну картину. Як виключення, містяни можуть купувати «домашню» молочну продукцію на міських ринках або безпосередньо на сільських базарах, як і селяни – перероблену молочну продукцію у магазинах.

Зважаючи на все вищевикладене, повертаємося до основного фактора, що впливає на рівень споживання молочних продуктів в Україні – рівня доходів населення. Практично усі останні 30 років країна перебуває під впливом внутрішніх та зовнішніх криз, що відповідно позначається на її економічному стані та на рівні доходів населення. Перехід молочного скотарства на селянські подвір'я було вимушеною мірою для забезпечення власних сімей молочними продуктами. Найбільш негативні наслідки на функціонування молочної галузі мала криза перехідного періоду, наслідки якої до сих пір не подолано. Наступні кризи лише підтверджували переконання населення у необхідності утримання корів «для себе». Зменшення чисельності власників корів на селі пояснюється не стільки покращенням економічної ситуації в країні, як старінням населення та тотальною урбанізацією, яка охопила країну, як й інші країни світу. Виробництво молока у розвинутих країнах вже давно перетворилося у бізнес. Це стосується і європейських країн, які намагалися за допомогою різних програм утримати модель сімейної ферми на селі. Проте натомість європейське молочне виробництво вже давно перетворилося на молочний бізнес ідентичний іншим розвинутих країнам

залишивши лише свою назву. Молоко з таких ферм має високу товарність – понад 95 % та не тільки не споживається «для себе», а навіть не контактує з повітрям. Сімейні ферми у їх класичному розумінні залишилися лише у країнах, що розвиваються – Індії, Пакистані, Бангладеш та ін. В числі останніх знаходиться Україна з майже мільйоном господарств населення, які утримують по 1–2 корови у дворі.

Дослідження підтверджують тісний зв'язок між доходами населення та споживанням молочних продуктів (рис. 1).

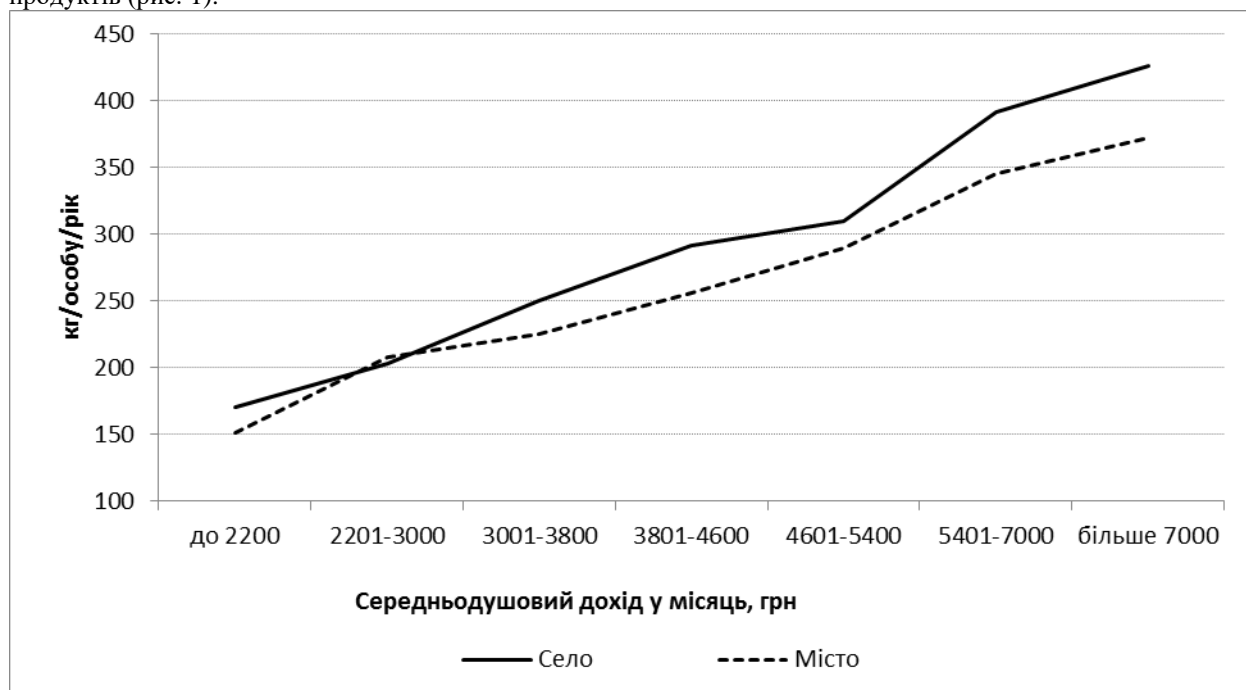

Рис. 1. Залежність між споживанням молока та молочних продуктів у перерахунку на молоко та доходами, 2018 р.
Джерело: згруповано автором за даними Державної служби статистики України [8].

При цьому відмітимо, що в останній групі населення з вищими доходами споживання молочних продуктів у перерахунку молока тісно наближається або навіть перевищує норму – 390 кг у рік на особу. Це свідчить про те, що обмеження у споживанні молочних продуктів виключно економічне.

Розрахуємо коефіцієнт еластичності попиту на молочні продукти у перерахунку на молоко за доходами скориставшись формулою Енгеля:

$$E = \frac{(Q_1 - Q_2)/(Q_1 + Q_2)}{(Y_1 - Y_2)/(Y_1 + Y_2)},$$

де Q_1 та Q_2 – розмір попиту відповідно до і після зміни;

Y_1 та Y_2 – розмір доходу відповідно до і після зміни.

Згідно розрахунків, коефіцієнт еластичності молочних продуктів складає – 0,65 для міських мешканців та 0,62 – для сільських. Це означає, що збільшення доходів на 1 % призводить до збільшення споживання молочних продуктів відповідно на 0,62 % та 0,65 %. Проте подальший ріст доходів сповільнює пропорційність у споживанні молочних продуктів. У населення з'являються нові смаки й наповнення споживчого кошика молочними продуктами зменшується [5, с. 50]. Для достатнього насичення молочними продуктами доходи в місяць на одну особу повинні становити понад 5000 грн.

Висновки. Молочні продукти традиційно займають вагоме місце в раціонах харчування українців. Одні із найнижчих серед країн Європи грошові доходи населення України обмежують споживання продуктів тваринного походження та зумовлюють високу частку витрат на харчування у структурі усіх витрат (41 %), у тому числі на молочні продукти – 13,5 %.

Дослідження виявили відмінності між молочними раціонами у сільських та міських мешканців. При приблизно однакових обсягах споживання молочних продуктів у перерахунку на молоко, сільське населення майже 50% продукції виробляють у своїх господарствах. Після епохи індустріального виробництва молока та внаслідок послідовності економічних криз протягом останніх 30 років відбувся повернення назад до натурального домашнього виробництва, яке стало фактично гарантом продовольчого забезпечення на селі. Набір молочних продуктів у сільських та міських жителів суттєво не відрізняється – переважає цільномолочна продукція з тією відмінністю, що містяни купують перероблену на молочних заводах продукцію, а селяни споживають власно вироблену або куплену на локальному ринку. Споживання

молочних продуктів обмежується, насамперед, низькими доходами громадян України. При збільшенні доходів споживання молочних продуктів зростає до раціональних норм споживання у перерахунку на молоко як у міських, так і у сільських домогосподарствах.

Література

1. Dairy outlook and consumer trends transforming the sector. URL: <https://www.fil-idf.org/mediaroom/dairy-outlook-and-consumer-trends-transforming-the-sector/>
2. OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027. Rome, Italy. 112 p. URL: <http://www.fao.org/3/i9166en/I9166EN.pdf>
3. Пасхавер Б.Й. Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 5–13.
4. Пасхавер Б.Й. Продовольче самозабезпечення населення України / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2018. – № 1. – С. 5–10.
5. Россоха В.В. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні / В.В. Россоха, О.А. Петриченко // Економіка АПК. – 2018. – № 8. – С. 35–43.
6. Per capita Consumption. URL: https://www.clal.it/en/?section=tabs_consumi_procapite
7. Коржинський М.П. Молокопромисловий підкомплекс України: стан і напрями розвитку / Коржинський М.П., Макаренко Ю.М. – Київ : ІАЕ, 1998. – 82 с.
8. Global Food Security Index 2018 Building resilience in the face of rising food-security risks. The Economist Intelligence Unit Limited 2018. 49 p.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Офіційний сайт компанії ТОВ «Тейлор Нельсон Софрез Україна» (Kantar Україна). URL : <https://tns-ua.com/>

References

1. Dairy outlook and consumer trends transforming the sector. URL: <https://www.fil-idf.org/mediaroom/dairy-outlook-and-consumer-trends-transforming-the-sector/>
2. OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027. Rome, Italy. 112 p. URL: <http://www.fao.org/3/i9166en/I9166EN.pdf>
3. Paskhaver B.I. Tendentsii ta problemy natsionalnoho prodovolchoho spozhyvannia / B.I. Paskhaver // Ekonomika APK. – 2014. – № 3. – S. 5–13.
4. Paskhaver B.I. Prodovolche samozabezpechennia naselennia Ukrainy / B.I. Paskhaver // Ekonomika APK. – 2018. – № 1. – S. 5–10.
5. Rossokha V.V. Rozvytok rynku moloka ta molokoproduktisii v Ukraini / V.V. Rossokha, O.A. Petrychenko // Ekonomika APK. – 2018. – № 8. – S. 35–43.
6. Per capita Consumption. URL: https://www.clal.it/en/?section=tabs_consumi_procapite
7. Korzhynskiy M.P. Molokopromyslovyi pidkompleks Ukrainy: stan i napriamy rozvytku / Korzhynskiy M.P., Makarenko Yu.M. – Kyiv : IAE, 1998. – 82 s.
8. Global Food Security Index 2018 Building resilience in the face of rising food-security risks. The Economist Intelligence Unit Limited 2018. 49 p.
9. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Ofitsiinyi sait kompanii TOV «Teilor Nelson Sofrez Ukraina» (Kantar Ukraina). URL : <https://tns-ua.com/>

Надіслана/Written: 27.02.2020

Надрукована/Printed : 10.03.2020
Прорецензовано редакційною колегією